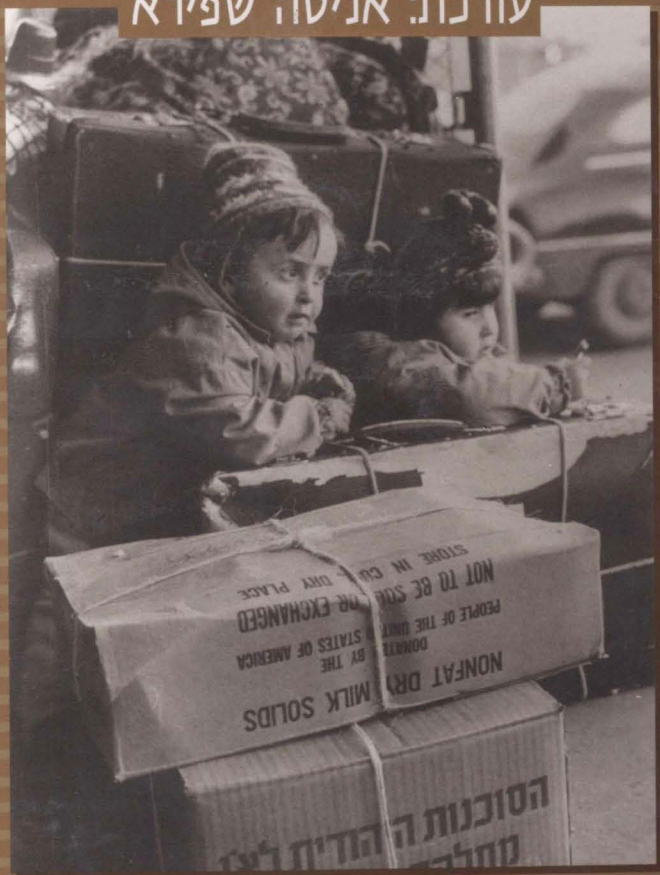

מדינה בדרך

עורכת: אניטה שפירא

מרכז זלמן שזר לתולדות ישראל

מדינה בדרך

החברה הישראלית בעשורים הראשונים

מדינה בדרך

החברה הישראלית בעשורים הראשונים

עורכת

אניטה שפירא

מרכז זלמן שזר לתולדות ישראל
ירושלים

המערכת המדעית

פרופ' ישעיהו גפני (י"ר), צבי יקותיאל, פרופ' ג'רמי כהן,
פרופ' רוברט ליברלס, ד"ר מנחם מור, פרופ' שמואל פיינר, פרופ' יוסף קפלן
מרכזת המערכת: מעין אבינרי-רבהון

התקין והביא לדפוס
יצחק כהן

ספר זה ראה אור בסיוע
משרד המדע, התרבות והספורט

1

מסת"ב 1-169-227-965 ISBN

מספר קטלוגי 185-479 Catalogue No.

© כל הזכויות שמורות למרכז זלמן שזר לתולדות ישראל, ירושלים תשס"א

© Copyright by The Zalman Shazar Center, Jerusalem

Printed in Israel, 2001

אין להעתיק או להפיץ ספר זה או קטעים ממנו, בשום צורה ובשום אופן, אלקטרוני או מכני,
לרבות צילום או הקלטה, ללא קבלת אישור בכתב מהמוציא לאור.

סדר מחשב ועימוד: מרכז זלמן שזר

לחזות: מכון האופסט שלמה נתן; הדפסה: דפוס גרפית ('גרף-חן') בע"מ, ירושלים

תוכן העניינים

7	מבוא	אניטה שפירא
	"מיפנה חיפה" – בריטניה ומלחמת האזרחים בארץ־	מוטי גולגי
13	ישראל: דצמבר 1947–מאי 1948	
61	עיצוב יחסי יהודים-ערבים בעשור הראשון	שרה אוסצקי-לזר
	הפרידה מהאב המייסד – פרישתו של בן-גוריון	יחיעם ויץ
73	מראשות הממשלה ב־1963	
	"פיזור אוכלוסין" ו"מיוזג גלויות" – משימות	דבורה הכהן
109	מתנגשות? הניסיון של מושבי העולים	
	מעמד ועדתיות במאבקם הציבורי של עולי עיראק	אסתר מאיר-גליצנשטיין
129	בבאר שבע בראשית שנות החמישים	
	הסיפור הלאומי הישראלי מבעד לעיניהם של יוצאי	גיא מירון
161	גרמניה	
	הויכוח בשנות החמישים בין הציונות הדתית לבין	רוני שטאובר
189	השמאל הציוני על מועד יום הזיכרון לשואה	
	"להיות עם חופשי": הליגה למניעת כפייה דתית	אלי צור
205	בהקשרה ההיסטורי	
	שפה אחת ושתי לשונות: לאומיות חילונית	ישראל ברטל
239	ולאומיות דתית במאה השנים הראשונות	
249	מלחמת התרבות בישראל – מיפוי מחדש	ישעיהו (צ'רלס) ליבמן
265	החברה החדשה בישראל בתחילת המאה החדשה	אורי רם
295	הקיבוץ על סף האלפיים: חלום וגלגוליו	עמיה ליבליך
317		מפתח

מבוא

חמישים שנה להקמתה של מדינת ישראל – לאו מילתא זוטרתא היא. ימי ההולדת הראשונים של המדינה הצעירה לימים נחוגו ברוב עם ובמעגלי רוקדים בחוצות. כאשר מלאו לה עשר שנים, צוין ברוב עם "חג העשור", שבו צהלו ילדים עם זקנים, עולים חדשים עם ותיקים. זיקוקי די-נור מרהיבים האירו לראשונה את שמי תל-אביב ובמות שעשועים עמלו להגביר את השמחה. כאשר מלאו למדינה עשרים שנה, שנה לאחר מלחמת ששת הימים, צוין מועד זה במצעד עצמאות בירושלים והגאווה הרקיעה שחקים לנוכח מטס חיל האוויר מעל מגדל דוד. מאז נחוג ברוב תפארת כל עשור שחלף, אך ככל שנתרבו העשורים, כן פג התידוש ופקעה תחושת הייחוד. המדינה החלה מאבדת את עלומיה: הסערה נתחלפה בשיקול הדעת, המסירות לכלל נתחלפה בדאגת הפרט לעצמו, הסולידריות נתחלפה בסקטוריאליזם. על מצחה של היפהפייה מאמש הופיעו קמטים ראשונים, ולא ניתן עוד להסתיר את שיער השיבה שהחל מבצבץ.

יובל חמישים איננו דומה לימי הולדת קודמים: בחיי אדם זהו קו התפר שבין בגרות לזקנה, והוא רגע מתאים לחשבון נפש מפוכח, בלי זעם ובלי משוא פנים. האם הנחה זו נכונה גם בחיי מדינה? פרספקטיבה היסטורית של חמישים שנה נחשבת בעיני חוקרי העת העתיקה או ימי הביניים כהרף עין שאיננו ראוי כמעט להתייחסות, אך בעידן הנוכחי קצב האירועים ותחלופת הטכנולוגיה והתרבות הם כאלה שבתוך חצי מאה נדחסים מעשים ותמורות שבדורות קודמים היו מספיקים למאתיים שנה. לפיכך יובל חמישים הוא מועד ראוי לציון בתולדותיה של אומה, בתולדותיה של מדינה.

כשהתריסו פעם כנגד ישראל אלדד שמדינת החשמונאים התקיימה בסך הכל שמונים שנה, הגיב ואמר, שהלוואי שמדינת ישראל תתקיים שמונים שנה – מבחינת ההיסטוריה היהודית זה יהיה אירוע מכונן. והנה, כיום אנו יותר קרובים מאשר רחוקים לנקודת הציון ההיסטורית הקודמת של עצמאות ישראל. התחושה של "סוף המאה" מלווה את יום ההולדת החמישים של המדינה: בדרכים שונות ומגוונות מביעים אינטלקטואלים וחוקרים, אנשי מדיה ואנשים של יום חולין, את ההרגשה שאנו מצויים בעידן של כלים שבורים, במובן של ערכים, רעיונות ותקוות לעתיד. החברה הישראלית עוברת שינויים מפליגים. מוסכמות של אתמול מאבדות את כוחן ושום מוסכמות אחרות אינן מופיעות במקומן. הייחודי והפרטיקולרי נאבקים על מקומם בעיצוב החברה עם האוניוורסלי

והגלובלי. מערכת היחסים בין חברה ומדינה משתנה לבלי הכר. החברה נהפכת לשוק של קונים, שבו הכל נאבקים עם הכל על חלקם בו. באמנה שבין החברה לאזרחיה מחליף שיח ה"זכויות" את שיח ה"חובות". בכל השייך ליחסים שבין יהודים וערבים במדינת ישראל ובין המדינה לבין הפלסטינים, נע הלך הרוח מתקוות רוממות של שלום לייאוש עמוק וחוזר חלילה. ההרגשה הרווחת היא, שהמדינה איבדה את העוגנים שלה והיא נעה ללא קברניט בים סוער. הרגשה זו נסמכת לחרדה שנוצרת כתוצאה מן הקושי של אנשים להסתגל למהירות השינויים הערכיים, החברתיים, הכלכליים והפוליטיים. זוהי האווירה של "סוף המאה" – תערובת של מבוכה, אובדן דרך וחפוש אחר מגדלור חדש, שיאיר את הנתיב לעתיד. הפרספקטיבה של "סוף המאה" משפיעה, לחיוב ולשלילה, על הערכת חמישים השנים האחרונות. מתי החלה המבוכה? מה גרם לאובדן תחושת הביטחון? מה הביא לשינוי הערכים? שאלות אלה נוגעות בשורשיה של התוויה הישראלית. התשובות להן מקושרות ליחסו של המשיב למציאות הנוכחית ומשקפות את ריבוי הזרמים בחברה הישראלית כיום.

הקובץ שלפנינו משקף את הפרגמנטציה המאפיינת את החברה הישראלית בתום המאה. מחקר ההיסטוריה של חמישים השנים שחלפו נמצא בראשיתו. במפת האירועים רבים עדיין הכתמים השחורים. אומנם נכתבו כבר כמה עבודות תשתית שעניינן חקר ישראל, אך רב יותר הסמוי על הגלוי, השנוי במחלוקת על המוסכם. מיתווה הרצף הסיפורי של תולדות המדינה רחוק עדיין מהיווצרות. עיתים דומה, שהחוקרים נרתעים מגודל המשימה ומכמויות החומר ההיסטורי ומעדיפים לעסוק בנושאים מוגבלים בהיקפם, קומפקטיים, שניתנים למיצוי ולשליטה. התפיסות הפוסט-מודרניות, המערערות על קיומן של היררכיות של חשיבות בתהליכים ההיסטוריים, מעניקות לגיטימציה לעיסוק בנושאים אוזטרניים, בטענה שמבט מן ה"שוליים" יש בו כדי להאיר תופעות היסטוריות שמוחנחות במבט מן ה"מרכז". מגמה זו עשויה אומנם להוליך ברבות הימים לכתיבת ההיסטוריה "הגדולה" של המדינה, שתתבסס על המחקרים החלקיים, אך היא עלולה גם לגרום לחיזוק מגמת הפרגמנטציה הנוכחית כתוצאה מעיוות היחס שבין עיקר וטפל, וכן כתוצאה מן הפרספקטיבות החלקיות. התמונה הכללית עלולה לצאת עמומה, מעורפלת ואפילו מעוקמת.

הכרך שלפנינו איננו טוב במובן זה מעבודות אחרות. הוא מציג מציאות חלקית, הן בכל הנוגע לתכנים המוצגים, הן במובן של שיקוף מיגוון הדעות וההערכות הקיימות לגביהם. אין כאן יומרה להציג יותר מאשר סימני דרך למוקדי דיון, התחלות של דו-שיח בין החוקרים לבין המציאות הנפתלת של חמישים השנים הראשונות לקיומה של מדינת ישראל. ראשיתו של הכרך בכנס שקיים מרכז זלמן שזר לציון חמישים שנות המדינה, והוא משקף באופן גס את מוקדי הדיון שהיו בכנס: "אנחנו ושכנינו", "כור ההיתוך" – ישראל כחברת קליטה, "מלחמת התרבות" – זהות דתית וזהות חילונית,

ישראל בעידן ה"הפרטה". כרך זה איננו עוסק בסכסוך הישראלי-ערבי או במערכת יחסי החוץ של המדינה, אלא מתמקד בבעיות פנים-ישראליות. המאמר הפותח את הספר, מאמרו של מוטי גולני, עוסק במאורע מכונן בהיסטוריה הישראלית – מלחמת העצמאות. מאמר זה מעמת בין "הערכות מצב מוטעות" של ערבים, בריטים ויהודים בשלב הראשון של המלחמה, היא "מלחמת האזרחים" בין הפלסטינים והיהודים. נקודת המבט היא בעיקרה נקודת המבט הבריטית. גולני מערער על חשיבות מבצע נחשון כמיפנה במלחמה ומעביר את מרכז הכובד אל פינוי חיפה על ידי הבריטים. בעקבות המלחמה גובשה מערכת היחסים בין המדינה והמיעוט הערבי שבתוכה, נושא שבו מטפל מאמרה של שרה אוספקי-לזר. סוגיית הפליטים, סוגיית הקרקעות וסוגיית המימשל הצבאי – הן העומדות במוקד מאמרה. המאמר השלישי, מאת יחיעם ויץ, עוסק בקץ עידן בן-גוריון כראש ממשלת ישראל. מאמר זה יוצא דופן בכך שאיננו עוסק במישורין במוקדים הנידונים, אולם מרכזיותו של בן-גוריון בכל הסוגיות שעל סדר היום הציבורי במדינת ישראל מצדיקה את הכללתו. פרק סיום זה מרגש במרכיב הטרגי שבו: בן-גוריון מחליט לפרוש מתוך תחושת חרון זעם אין אונים, כשהוא מרגיש נטוש על ידי חבריו ונאמניו. האם היתה זו הרגשה שנבעה מנתיחת רציונלי, או שמא בה-עצמה טמון סוד ירידתו של בן-גוריון?

המוקד השני עניינו העלייה וקליטתה. שלושה מאמרים מאירים סוגיה זו משלושה אספקטים שונים: דבורה הכהן חושפת את חולשותיה של הקליטה המתוכננת כפי שבאו לכלל ביטוי במושבי העולים. שתי מטרות לאומיות – "מיוזג גלויות" ו"פיוזר אוכלוסין" – הנחו את מקימי המושבים, אך ההתנגשות ביניהן והכשלים שבדרך מאירים את חסרונותיה המובנים של החברה המתוכננת. אסתר מאיר מטפלת בתהליכים הדיאלקטיים של השתלבות העולים מעיראק בחברת ה"ותיקים" בבאר שבע באמצעות השימוש בארגון העדתי. היא מצביעה על הסתירה שנתקיימה בין החתירה של מפא"י ליצור חברה ישראלית הומוגנית, דמוית ה"ותיקים", לבין האילוץ הפוליטי – הרצון להשפיע בקרב העולים – שחייב אותה להשתמש בכלי הארגון העדתי. גיא מירון בוחן את שדות הזיכרון של העולים מגרמניה באמצעות חקר אוטוביוגרפיות שכתבו. התהליכים של קליטה, השתלבות, הזדהות או אי-הזדהות עם הנוף הארצישראלי, החברה הקולטת וערכיה, מוארים הפעם מנקודת המבט של הפרט וללא קשר אל המערכת הפוליטית.

המוקד השלישי עניינו יחסי חילוניים ודתיים. רוני שטאובר מציג את המאבק על עיצוב זכרון השואה בחברה הישראלית בשנות החמישים, כפי שהוא התבטא בויכוח בין פעילי המפד"ל לבין פעילי הקיבוץ המאוחד והשומר הצעיר על קביעת מועד יום הזיכרון לשואה. הראשונים ראו בשואה פרק נוסף ברצף של רדיפות שידע העם היהודי מאז החורבן, ולפיכך ביקשו לקבוע את י' בטבת כיום הזיכרון. האחרונים ביקשו לקבוע

בזיכרון הקולקטיבי את ייחודה של השואה ובמיוחד את התפקיד המיוחד של מורדי הגטאות, ולפיכך רצו לקבוע מועד שתהיה לו זיקה ליום שבו פרץ מרד גטו ורשה. היה זה מאבק על ניכוס זכרון השואה ואופיו. המאמר של אלי צור עוסק בתולדותיה של "הליגה למניעת כפייה דתית", ארגון שגירסתו הראשונה מופיעה בשנות החמישים ושנות הפריחה שלו הן שנות השישים. סיפורה של ה"ליגה" מלמד, שהמתחים בין דתיים וחילוניים היו קיימים כבר אז, אך שלא כההליכים שהתרחשו לאחר מלחמת ששת הימים, הם נגעו לסוגיות של יחסי האזרח והמדינה, ולא שיקפו את הניגודים שבין שמאל וימין. אלי צור מצביע על הקושי של ארגון בלתי מפלגתי להתקיים ללא גב פוליטי וחברתי, ועל העדר תמיכה ציבורית רחבה במאבק ה"ליגה". שני המאמרים הבאים, של ישראל ברטל ושל ישעיהו ליבמן, מנסים להגדיר את מערכת היחסים המיוחדת, רצופת הסתירות הפנימיות והניגודים, שבין הלאומיות היהודית החילונית והדתית. ברטל ממקד את דבריו בשפה העברית האחת, ששני הצדדים מדברים בה בשני לשונות. השימוש באותם נכסי תרבות, באותו "ארון ספרים", באותה שפה, אך במשמעויות שונות, הוא שהוליד את הניגוד שהתפרץ לאחר מלחמת ששת הימים בין הלשון המשיחית לבין הלשון הלאומית החילונית. הלאומיות הדתית החלה לפסול את הליגיטימיות של החילונית ולנכס לעצמה את התכנים הציוניים. הלשון האחת דיברה בשפת השיח הביקורתית-התפתחותי; הלשון האחרת חזרה לשיח האידיסטורי. ברטל מצביע על קבלת הדין מצד החילונים בדרך קריאת הטקסטים המסורתיים ורואה בה ויתור על העיקרון החילוני. באורח פרדוקסלי, מאמרו של ישעיהו ליבמן מצביע על קיומה ואף על חיוניותה של מה שהוא מכנה "חילונית יהודית". הוא שולל את הקיטוב המקובל בין תרבות חילונית ודתית, וגורס שקיימות שלוש תרבויות: התרבות הפוסט-מודרנית, התרבות החילונית והתרבות הדתית. התרבות החילונית, לדידו, כוללת את כל מי שמבקש לשמר מרכיבים יהודיים בתרבות הישראלית. אנשים אלה אינם שומרים תר"ג מצוות, אלא בוררים לעצמם, בגישה חילונית מובהקת, את אותם פרקים מן המסורת שהם חפצים לשמר. חילוניותם איננה מתריסה או מורדת, אך מתוך האיבה למסד הדתי הם מגיעים לכלל הזדהות עם הפוסט-מודרניסטים. הוא רואה במרכיב זה של החברה הישראלית את הברית התיכון המלכד שלה.

שני המאמרים האחרונים, של אורי רם ושל עמיה ליבליך, מאירים את התמורות החברתיות שנגרמות עקב עידן ההפרטה והגלובליזציה. שני מאמרים אלה כתובים מפרספקטיבה סוציולוגית ופסיכולוגית ומדגישים את אופיו המולטידיסציפלינרי של הכרך. הם גם מרמזים על התהליך של הישטטשות הגבולות הדיסציפלינריים והתפתחות הכתיבה ההיסטורית לכדי דיסציפלינה השואבת לתוכה את השאלות שמציבות דיסציפלינות אחרות במדעי האדם, אך מנסה לענות עליהן בדרכה שלה. אורי רם מתאר את החברה הישראלית העוברת לדבריו תהליכי גלובליזציה מחד גיסא ולוקליזציה

מאידך גיסא. שני תהליכים אלה חותרים תחת הזהות הישראלית הישנה, תחת תפיסת הלאומיות החילונית. במקומן מופיעות תפיסות פוסט־מודרניסטיות המבטלות את ערך הפרטיקולריזם הלאומי לטובת תפיסות ליברליות־אזרחניות, וגם כוחות לאומניים־דתיים, היונקים את כוחם מהתגברות אי־השוויון הכלכלי שמגמת הגלובליזציה מביאה עימה. עמיה ליבליך בוחנת את השבר של האידיאולוגיות הישנות במפגש עם המציאות החדשה, המדגישה את האינטרסים של הפרט ומערערת את הזיקה לקולקטיב. מקרה הבתן שלה הוא חברה קיבוצית במיפנה ההפרטה. שבר של חלום או התמודדות עם מציאות חדשה – זו השאלה.

מרכז זלמן שזר יזם ואירח את הכנס שהיה הבסיס לכרך זה, והוא גם שדאג להביא את הספר לדפוס. יבואו על הברכה מוטי גולני, אליעזר דון־יחיא, משה ליסק, זאב צחור ושלמה רוזנר, חברי ועדת ההיגוי של הכנס, שתרמו רבות לגיבוש המבנה של הספר, טובי וייס – מרכזת הוועדה והעורך הלשוני יצחק כהן, ולבסוף צבי יקותיאל, מנכ"ל מרכז זלמן שזר, שניווט בביטחה את כל התהליך המורכב של הבאת ספר לעולם.

"מיפנה חיפה" – בריטניה ומלחמת האזרחים בארץ-ישראל

דצמבר 1947 – מאי 1948

פרק סיום עצוב

ב־29 במאי 1948 תיאר הקונסול הבריטי בירושלים במכתב לשר החוץ שלו את רגעי הסיום של השלטון הבריטי בארץ-ישראל:

ב־14 במאי, בשמונה ועשר דקות בקירוב על פי השעון המקומי, עבר סר אלן קנינגהם (Cunningham), הנציב העליון של הוד מלכותו בארץ-ישראל בשער בניין זה [ארמון הנציב] בדרכו החוצה מירושלים. יחדת דגלנים של גדוד סאפוק... הצדיעה בעוברו... ערבים אחדים שהזדמנו ליד שער שכס, הריעו חלושות. קשה לשער את מניעיהם – הכרת תודה לאחרון נציגי המנדט הבריטי או הקלה בשל עזיבתו. בהיותי רגשן, אני נוטה להאמין במניע הראשון. היה זה פרק סיום עצוב לכמעט שלושים שנות טרחה והקרבה.¹

לסיום הזה קדמו חודשים ארוכים של מלחמת אזרחים יהודית-ערבית, שהיתה לה השפעה משמעותית על האופן שבו סיים השלטון הבריטי את תפקידו בארץ-ישראל. בקיץ 1947 שוב החלו רוחות מלחמה מנשבות במזרח התיכון. נוכח הידיעות על הכיוון המסתמן בוועדת החקירה המיוחדת מטעם האו"ם (UNSCOP), גברה העצבנות הן בארץ-ישראל עצמה, הן אצל המדינות החברות בליגה הערבית והן בלונדון. ההודעה הרשמית של הוועדה, כי הרוב שבה ממליץ על חלוקת הארץ בין היהודים לבין הערבים, הספיקה לממשלת בריטניה כדי להחליט כבר ב־20 בספטמבר 1947 על יציאה מארץ-ישראל. ב־29 בנובמבר קיבלה העצרת הכללית של האו"ם את המלצות אונסקו"פ וב־2 בדצמבר פרץ גל האלימות הראשון, שהיה עד מהרה למלחמת אזרחים. ב־4 באותו חודש נחתמה בלונדון תוכנית הפינוי הבריטית, ולפיה תסיים בריטניה את שלטונה בארץ-ישראל ב־15 במאי 1948.²

* גירסה ראשונה של מאמר זה הופיעה ב'ציון', סד, ד (תשנ"ט), עמ' 455–494.

1 הקונסול הבריטי בפועל בירושלים, ר' בומונט (Beaumont), לשר החוץ בוין (Bevin), PRO, FO371/68621.

2 על החלטת ממשלת בריטניה מן ה־20 בספטמבר 1947, ראו, PRO CAB 128/10; על חתימת תוכנית הפינוי ב־4 בדצמבר 1947 ראו שם.

יום ההולדת החמישים של המדינה צוין בסמוך לסוף המאה העשרים. המבוכה ואובדן הדרך, האופייניים לשיח תום המאה, תום האלף, מאפיינים את השיח האינטלקטואלי הישראלי בעשור האחרון. החברה הישראלית עוברת שינויים מפליגים; מוסכמות של אתמול מאבדות את כוחן ושום מוסכמות אחרות אינן מופיעות במקומן. הייחודי והפרטיקולרי נאבקים עם האוניוורסלי על מקומם בעיצוב החברה.

הכרך שלפנינו משקף את השברים בחברה הישראלית בתום המאה. מחקר ההיסטוריה של חמישים השנים שחלפו נמצא בראשיתו, ובמפת האירועים רבים עדיין הכתמים השחורים. כרך זה מציג מציאות חלקית, הן בכל הנוגע לתכנים המוצגים, הן במובן של שיקוף מיגוון הדעות וההערכות הקיימות לגביהם. מוקדי הדיון שבספר הם: "אנחנו ושכנינו" - יחסי יהודים-ערבים; "כור ההיתוך" - ישראל כחברה קולטת עלייה; "מלחמת התרבות" - זהות דתית וזהות חילונית; ישראל בעידן ה"הפרטה". הכרך מתמקד בבעיות פנים-ישראליות ואיננו מקדיש דיון למדיניות החוץ של ישראל. נקודת המוצא של הכרך היא מלחמת העצמאות, וסיומה - המציאות הישראלית כיום. מיבחר המאמרים שבכרך משקף מיגוון מגמות בחקר החברה הישראלית, המייצגות את הזרמים הרווחים כיום בשיח האינטלקטואלי הישראלי. השילוב בין היסטוריה פוליטית, חברתית ותרבותית יכול לשמש יסוד לפרספקטיבה אחרת של חמישים השנים הראשונות.

עיצוב העטיפה: קרן סנדלר, סטודיו קונטרסט
הצילום על העטיפה באדיבות ארכיון צה"ל ומערכת
הביטחון, מאוסף פ. צ'סניק

0 01850000479 4
דאנאקוד 185-479